

АНТОЛОГИЈА ЈОДА ПРИСТУП ПОЈМУ ПОСТМОДЕРНИЗМА

Ихаб Хасан

Почнимо са најјаснијим: можемо ли ми, уистину, посматрати, у западном друштву уопште, а у његовим књижевностима посебно, појаву која тежи да се изводи од модернизма и да добије име? Ако је то могуће, да ли привремени назив "постмодернизам" одговара тој појави? Можемо ли тада, или да ли бисмо морали, истовремено, да створимо извесну хронолошку и типолошку схему, која би одговарала његовим разним правцима и противправцима, његовом уметничком, друштвеном и епистемолошком карактеру? Затим, како би се тај феномен, назовимо га постмодернизмом - односио према много ранијим типовима промена, као што су скретања према веку авангарде или високи модернизам двадесетих година? Коначно, на какве нове тешкоће би наилазио сваки покушај дефиниције, свако постављање хеуритичке схеме?

Нисам сигуран да ћу у потпуности одговорити на властита питања, али ћу покушати да дам извесне одговоре који би допринели фокусирању овог широког проблема. Историја се, по мом мишљењу, креће континуираним и дисkontинуираним ритмом. Зато садашња превласт постмодернизма, уколико се, уопште, може говорити о превласти, не инсистира на схватању да идеје или институције из прошлости престају да утичу на садашњицу, већ на томе да се традиције развијају и да чак и модели трпе промену. Нема сумње да снажне културне претпоставке које су значили рецимо, Дарвин, Маркс, Бодлер, Ниче, Сезан, Дебиси, Фројд и Ајнштајн, још доминирају западњачком мисли. Извесно је да су те претпоставке биле више пута поново разматране, пошто се историја као и увек, понавља.

У тој перспективи, постмодернизам може да представља значајну ревизију, ако не и оригиналну епистему западног друштва двадесетог века.

Извесна имена, набацана овде без реда, могу да послуже као илustrација постмодернизма, или бар да сугеришу низ претпоставки: Жак Дерид, Жан Франсоа Липтар (филозофија), Мишел Фуко, Хајден Уајт (историја), Жак Лакан, Жил Делез, Р. Д. Ленг, Норман О. Браун (психоанализа), Херберт Маркузе, Жан Бодријар, Јирген Хабермас (политичка филозофија), Томас Кун, Пол Фајербенд (филозофија науке), Ролан Барт, Јулија Кристева, Волфганг Инзер, "Јелски критичари" (теорија ликовне уметности), Мерц Канингам, Алвин Николаис, Мередит Моник (игра), Чон Кеји, Карлхайнц Штокхаузен, Џерард Буле (музика), Роберт Раушенберг, Жан Тингели, Џозеф Бојс (уметност), Роберт Вентури, Шарл Јенкс, Брен Болин (архитектура), као и многи други аутори: Семјул Бекет, Ежен Јонеско, Хорхе Луис Борхес, Макс Бенсе, па од Владимира Набокова до Харолда Пинтера, затим Б. С. Џонсон, Рајнер Хепенстал, Кристина Брук - Роз, Хелмут Хајсенбител, Јирген Бекер, Петер Хандке, Томас Бернхард, Ернст Јандл, Габријел Гарсија Маркес, Хулио Кортасар, Ален Роб - Грије, Мишел Битор, Морис Рос, Филип Солерс и у Америци Чон Барт, Виљем Боројс, Томас Пинчон, Доналд Бартелни, Валтер Ебиш, Чон Ешбери, Давид Ентин, Сем Шелард и Роберт Вилсон. Несумњиво, ова имена припадају различитим облицима, обрасцима и школама покрета. Ипак, она садрже многоштво сродних културних тенденција, консталација времености и репертоар поступака и ставова. То би, по нашем схватању, био постмодернизам.

Одакле потиче тај назив. Претпоставља се да се, како нам је познато, први пут појавио као "постмодернизам" у "Антологији шпанске и хиспаноамеричке поезије" (1882-1932), Федерика де Ониса, која је објављена у Мадриду 1934. године, а Дадли Фиц га од њега узима и уноси у своју "Антологију савремене латиноамеричке поезије" 1942.¹ Обојица су термином "постмодернизам" означавала најмању реакцију на латентни модернизам раног двадесетог века. Овај назив се јавља и у "изучавању историје" Арнолда Тојнбија истовремено кад и први том Д. Ц. Сомервеловог скраћеног издања из 1947. По Тојнбију, постмодернизам означава нови остиријски циклус у западној цивилизацији, који је започео око 1875. и којег једва сада почињемо да разазнајемо. Нешто касније, током педесетих година, Чарлс Олсон често помиње постмо-

дернизам у једној, пре развученој него сажетој дефиницији.

Али пророци и песници имају широки осећај времена, какав ретко досегну књижевни прегаоци. Током 1959. и 1960. Ирвинг Хоу и Хари Левин, у својим делима о постмодернизму, готово су неутешни због опадања великог модернистичког покрета.² Између осталих, Лесли Фидлер и ја, употребљавају смо тај израз током шездесетих година, уз преурађено одобравање које није било лишено похвала.³ Фидлерове је хтела да се обрачуна са елитизmom високе модернистичке традиције у име народне (поп) културе. Ја сам желео да се бавим испитивањем нагона самоувиштења као саставног дела књижевне традиције тишине. Поп(арт) и тишина или масовна култура и разарање, или Суперман и Годо - или, како сам касније тврдио, иманенција и индетерминација - могу бити аспекти постмодернистичког универзума. Али сви ти феномени морају сачекати стрпљивије анализе и дужу историју.

Већ и историја књижевне терминологије потврђује ирационални геније језика. Ми се приближавамо питању самог постмодернизма признавши психополитици и психопатологији академски живот.

Допустите ми да утврдим да је у питању воља за бројчаном моћи, било да је реч о народу или о тексту. Сваки нови назив отвара ауторима језички простор. Критичко схватање система је "оскудна" поема интелектуалне имагинације. Можда је због тога Макс Планк веровао да једно никад не успева да убеди једног противника - па чак ни на пољу теоријске физике - једно просто покушава да га надживи. Виљем Џемс је то описао блажим изразима: иновације се најпре прогоне као бесмислене, затим се проглашавају јасним, а потом их ранији противници износе као своје изуме.

Немам намеру да се придржујем присталицама постмодернизма, наспрот (старим) модернистима. У периоду махнитих интелектуалних мода, вредности би могле бити брутално укинуте, а сутра би могло изненада да превазиђе данас или јуче. Ту није у питању само мода, јер потреба за суперизненађењима може да изражава извесну културну потребу, где је више присустан страх него надање.

Сећам се да је Лионел Трилинг назвао једно од svoјih најпромишљенијih дела "После културе" (1965), Кенет Баудлинг је доказивао да "постцивилизација" углавном садржи "Мисао двадесетог века" (1964); а Џорџ Штајнер је свом есеју дао наслов "У замку плаве птице" (1971), "Белешке у циљу дефинирања посткултуре". Према њега Родерик Сајденберг је објавио свог "постиоријског човека" тачно половином века; а недавно сам и сам размишљао у књизи "The Right Promethean Fire" (1980), а наступању постхуманистичке ере. Као што је Данијел Бел рекао: "Ушло је већ у обичај да велики књижевни модификатор буде реч иза... или изгледа да смога иссрпел и да је данас социолошки модификатор реч пост..."⁴

Моје је мишљење да у питању постмодернизма постоји воља и против-воља за интелектуалну надмоћ, врхунска потреба ума, али да су и саме ухваћене у историјску клопку изненадних промена и превазиђености. Према томе, прихватање или одбијање постмодернизма зависи од случаја у психолошким или научном животу - узимајући у обзир разлике у склоностима људи који управљају нашим универзитетима, затим од критичке моде и личних сукоба, од ограничења која се својевољно уводе или укидају ништа мање него и сами културни импертиви. Све то захтева пажљivo разматрање од самог почетка. Али, размишљање наше намеће захтев постављања низа концептуалних проблема који прикривају, а истовремено и одређују, сам постмодернизам. Покушајмо да их издвојимо, почев од најједносавнијих према најкомплекснијима.

1. Сама реч "постмодернизам" звучи грубо и непријатно: она евоцира појам који и сама жели да превазиђе или укине, то јест сам модернизам. Реч је о термину који у себи садржи властиту супротност, што није био случајни са романтизмом и класицизмом, ни с бароком и рококој. Штавише, он подсећа на темпоралну линеарност и конотира застарелост, па чак и декаденцију, што ниједан постмодерниста неће признати. Али да ли је могу-

Напомене:

1 За најбољу историју термина "постмодернизам" видети Микаел Коелера, "Постмодернизмус": Ein begriiffsgeschichtlicher Überblick", Amerikastudien, vol. 22, no. 1 (1977). Овај исти број садржи друге изванредне расправе и библиографије на ту тему; видети нарочито Gerhard Hoffmann, Alfred Hornung и Ruediger Kipawa, "Модерна, Постмодерна и Савремена", као критериј за анализу књижевности 20-ог века.

2 Irving Howe, "Mass Society and Postmodern Fiction", Partisan Review, vol. 26, no. 3 (Summer 1959), поново штампано у његовој "Decline of the New" (New York: Harcourt, Brace, 1970) стр. 190-207; затим Harry Levin, "What Was Modernism?", Massachusetts Review, vol. 1, no. 4 (August 1960), поново штампано у "Refractions" (New York: Oxford University Press, 1966), стр. 271-295.

3 Leslie Fiedler, "The New Mavens", Partisan Review, vol. 32, no. 4 (1965), поново штампано у њеним "Collected Essays", vol. 2 (New York: Stein and Day, 1971), стр. 379-400; и Ihab Hassan, "Frontiers of Criticism: Metaphors of Silence", Virginia Quarterly, vol. 46, no. 1 (Winter 1970). Уранији есејијама такође узимају термин "антилитература" и "књижевности тишине" у приближном значењу; видети, например, Ihab Hassan, "The Literature of Silence", Encounter, vol. 28, no. 1 (јануар 1967).

4 Daniel Bell, "The Coming of Post-Industrial Society" (New York: Basic Books, 1973), стр. 53. 5 Видети "Culture, Indeterminacy, and Immanence: Margins of the (Postmodern) age", Humanites in Society, vol. 1 (јесење 1978), поново штампано у "Right Promethean Fire: Imagination, Science, and Cultural Change" (Urbana: University of Illinois Press, 1980), chapter 3.

6 Matei Calinescu, на пример, настоји да асимилише "постмодернизам", "нео-авангарду" и "авангарду", у "Face of Modernity: Avant-Garde, Decadence, Kitsch" (Bloomington: Indiana University Press, 1977), иако је касније проширио нагласно разлику између ових термина, у "Avant-Garde, Neo-Avant-Garde, and Postmodernism", и Perspectives on the Avant-Garde, уредници Stephen Foster (Iowa City: University of Iowa Press, у штампи), Miklós Szabolcsi је хтео да идентификује "модернизам" са "авангардом", а "постмодернизам" је називан "нео-авангардом", у "Avant-Garde", "Neo-Avant-Garde", "Avant-Garde, Decadence, Kitsch", уредници Stephen Foster (Iowa City: University of Iowa Press, у штампи). Miklós Szabolcsi је хтео да идентификује "модернизам" са "авангардом", а "постмодернизам" је називан "нео-авангардом", у "Avant-Garde", "Neo-Avant-Garde", "Avant-Garde, Decadence, Kitsch", уредници Stephen Foster (Iowa City: University of Iowa Press, у штампи).

7 Ruediger Kipawa: Stephen Foster (Iowa City: University of Iowa Press, у штампи), Miklós Szabolcsi је хтео да идентификује "модернизам" са "авангардом", а "постмодернизам" је називан "нео-авангардом", у "Avant-Garde", "Neo-Avant-Garde", "Avant-Garde, Decadence, Kitsch", уредници Stephen Foster (Iowa City: University of Iowa Press, у штампи).

ће наћи погоднији назив тој епоси? Атомско, свемирско, телевизијско доба? Те технолошке етикете скривају теоретску дефиницију. Или бисмо га могли назвати добом индетерманенције (индетерминација + иманенција), како сам раније предложио?⁵ Или, још боље, можемо ли ми једноставно живети, пустивши друге да живе и да нас називају како им драго.

2. Из истих разлога, као и други категоријски термини-рецимо, постструктурализам, модернизам или романтизам и постмодернизам пати од извесне семантичке нестабилности, што значи да међу научницима не постоји одређена сагласност у погледу његовог значења. Главна потешкоћа, у том погледу, састоји се из два фактора: а) репативна младост, пренагли "раст" термина "постмодернизам" и б) његово семантичко сродство са терминима који су још чешће употреби, а који су и сами нестабилни.

Тако извесни критичари, под појмом "постмодернизам" подразумевају оно што извесни називају авангардом или чак неоавангардом, док други исти феномен називају једноставно модернизмом. То је већ довољан подстицај за расправу.⁶

3. Наведене потешкоће имплицирају историјску нестабилност многих књижевних појмова, њихову отвореност ка промени. Ко би се у овом периоду озбиљних пропуста усудио да тврди да су Колриџ, Патер, Лавијо (Lovejoy), Абрамс, Пекхам и Блум схватали романтизам на идентичан начин? То већ и само показује да су постмодернизам, а поготову модернизам, почели да се уливају и стапају у време, претећи онемогућењем, сваке дијалектичке дистинкције међу њима.⁷ Али, можда би феномен, сличан Хублесовом "red shift"-у (латерално клизање) у астрономији, једном могао да послужи као мера за историјску близину трајања књижевних појмова.

4. Модернизам и постмодернизам нису одвојени гвозденом завесом или кинеским зидом; у историјском погледу, то је палимпсест а култура је пријемчива за прошло време као и за садашње и будуће. Ми смо сви, верујем мали викторијанци, модерни и постмодерни, у исто време. А исти писац може лако током живота да пише и модернистичка и постмодернистичка дела (видети разлику између Џојсовог "Портрета уметника у младости" и "Фингеновог бдења"). Још уопштејени, на извесном нивоу наративне апстракције, сам модернизам бисмо могли упоредити са романтизмом, романтизам надовезати на просвећености, ову на ренесансу, и тако уназад, ако не до преисторије, оно бар до класичне Грчке.

5. То значи да "период", како сам га сам именовао, може да се обухвати истовремено континуираним и дисконтинуираним терминима, двема перспективама које су истовремено делимичне и допунске. Аполонијска тачка гледишта, шире и апстрактнија, обухвата само историјску повезаност; док дионизијско осећање, чуло скоро до слепила, додирује само појединачни тренутак. На тај начин, позивајући се на оба божанства, постмодернизам заузима двојако гледиште. Истоветности и разлици, јединству и расцепу, следбеништву и револту се мора указивати поштовање; ако бисмо слушали историју, и једни и други се морају схватити као промена, као просторна, ментална структура и као временски, физички процес; и једни и други као узорак и као јединствени догађај.

6. Према томе, "период" није уопште период; он је пре дијахроничан и у исто време синхроничан склоп. Још једном, постмодернизам, као ни модернизам или романтизам, није никакав изузетак; он захтева теоријску и историјску дефиницију. Ми заиста не желимо да прогласимо "датум" појаве постмодернизма на тако дрзан начин као што је то учинила Виринија Вулф појединачнијим појавама, тврдећи да је настао у децембру или око децембра 1910. године, већ можемо скромно да замислимо да се појавио негде у септембру 1939. године. Осим тога, ми непрестано откривамо претече овог феномена у Стерну, Саду, Блејку, Лотреамону, Рембоу, Жарију, Цари, Хоффмансталу, Гертруди Стайн, позном Џојсу, касном Паунду, Дишану, Артоу, Руселу, Батају, Броху, Кенону и Кафки. А то, у ствари, значи да смо ми у нашој свести створили модел постмодернизма и да смо накнадно открили ауторитет разних аутора и тренутака према том моделу. Ми смо заиста накнадно измислили наше претке, као и увек. На основу тога, "старији" аутори морају бити постмодернисти, као што је пример Кафка, Борхес, Набоков, Гомброни - док "млађи" то не морају, као Стјрон, Апдајк, Кепот, Ирвинг, Докторов, Гарднер.

7. Видели смо да свака дефиниција постмодернизма обухвата четвророструку виђење допунских елемен-

ата, укључујући континуитет, дисконтинуитет, дијахронију и синхронију. Ова дефиниција такође захтева дијалектичко гледање, јер су карактеристике појма често антитетичне, и занемарити ту тенденцију, у историјској реалности, значило би запасти у једностраност погледа и Њутнов дремеж. Карактеристике појма су про-менљиве и многобројне; да би се издвојила најпростија особина, као апсолутни критеријум постмодернистичке благонаклоности, требало би све остала ауторе прогласити застарелим.⁸ Према томе, не може се једноставно претпостављати - као што сам и сам каткад чинио - да је постмодернизам само антиформалан, анахричан или антистваралачки феномен; он то, у ствари, и јесте, али упркос његовој фанатичној вољи за разарањем, он ипак теки да открије јединица сензibilitет (С. Зонтаг), да прекорачи границу и учине растојања (Фидлер), и да досегне, како сам сам сугерисао иманенцију дискурса, најшири интелектуални утицај, неогностички непосредност и брзину мисли".⁹

8. Сва ова разматрања нас упућују на примерни проблем периодизације, која је, у књижевној историји, схваћена као посебно поимање промене. Појам постмодернизама одиста садржи извесну теорију иновације, реновације, новине или једноставније: промене. Али чију теорију? Да ли Хераклитов? Викову? Дарвинову? Фројдову? Кунову? Деридину? Еклектичку?¹⁰ Или је са-ма "теорија промене" оксимиорон који више не одговара непопултивим идеолозима амбијутета времена? Мора ли се постмодернизам занемарити, можда само за извесно време неконцептуализован, као врста књижевноисторијске "разлике" или "трага".¹¹

9. Постмодернизам се може развити у још шири проблем: да ли је он само уметничка тенденција или, такође, и друштвени феномен, а можда и превирање западног хуманизма? Ако је тако, да ли би се могли различити аспекти тога феномена - психолошки, филозофски, економски или политички, повезати или раздвојити? Укратко, може ли се схватити постмодернизам у књижевности, без покушаја да се схвате главне карактеристике постмодернистичког друштва, као на пример Тојнбијева постмодерност или будућа фукоовска епистема, за чију сам књижевну тенденцију рекао да је усамљена елитна музика?¹²

10. Конечно, без много узбуђивања, упитајмо се да ли је постмодернизам само почасни термин, лукаво смишљен да валоризује писце, ма како били различити, да слави правце, ма колико били диспартини, што на известан начин и одобравамо? Или он, насупрот томе, служи као срамни и погрди термин? Укратко, да ли је постмодернизам у истој мери дескриптивна, колико евалуативна или нормативна категорија књижевне мисли? Или, можда, он припада, како бележи Чарлс Алтиери, категорији "суштински оспоравани појмови" у филозофији, који никад до краја не иссрпују њихову урођену конфузију.¹³ Нема сумње да се и други појмови проблеми скривају у предмету постмодернизма. Такви проблеми, међутим, не могу до краја да инхибирају интелектуалну имагинацију, нити потребу и жељу да се схвати наша историјска присуност у интелектуалним творевинама које нам откривају наше сопствено биће. У том смислу предложио бих провизорни план, који би обухватио књижевност тишине, од Сада до Бекета, по-кушавајући да уочим разлику између трију начина промене у последњих сто година. Називаћу их авангардом, модернистима и постмодернистима и настојати да издвојим оно што су и једни и други и трећи, заједно, подразумевали под "традицијом новога", која од Бодлер-а, обогаћује живот уметношћу чија се историја, без обзира на кredo њених стваралаца састоји од скокова од авангарде до авангарде и политичких масовних покрета, и чији је циљ био не само тотална обнова друштвених институција, него и самог човека.¹⁴

Под авангардом подразумевам покрете који су потресали ранији период нашег века, као што су патафичарци (А. Жари, прим. прев.) кубизам, футуризам, дадаизам, надреализам, супрематизам, конструктивизам, мерцизам, де Стиј - о којима сам раније говорио о овом делу. Ови анархични покрети су својом уметношћу, својим манифестима и гримасама, нападали буржоазију. Али њихова се активност окренула против њих, поставши самоубилачка, као код неких каснијих постмодерниста, на пример, код Рудолфа Шварцкоглера. Засићени бравурама и бриом, сви су ови покрети данас ишчезли, оставивши за собом љихову причу, краткотрајну и типичну, истовремено. Модернизам, се, међутим, потврдио као стабилнији, уздржанији, хијератичан као и француски симболизам, из којега је произишао.

7 У мојим ранијим и каснијим есејима о предмету приметио сам "незнатну промену. Видети "POSTmodernISM: A Paracritical Bibliography", New Literary History, vol. 3, no. 1 (јесен 1971), ново штампано у моме "Paracriticism: Seven Speculations of the Times" (Urbana: University of Illinois Press, 1975), глава 2; Joyce, Beckett, and the Postmodern Imagination", TriQuarterly 34 (јесен 1975), и "Culture, Indeterminacy, and Immanence".

8 Иако су извесни критичари тврдили да је постмодернизам пре свега "временски", а други да је првенствено "просторни", он је у посебном односу према објему јединственим категоријама, а који нам се сам открива. Видети два привидно супротна гледища - William V. Spanos (New York: Thomas Y. Crowell, 1976), стр. 163-189; и Jürgen Peper, "Postmodernismus: Unitary Sensibility", Amerikastudien, vol. 22, no. 1 (1977).

9 Susan Sontag, "One Culture and the New Sensibility", in Against Interpretation (New York: Farar, Straus, and Giroux, 1967), стр. 293-304; Leslie Fiedler, "Cross the Border-Close the Gap", in Collected Essays, vol. 2 (New York: Stein and Day, 1971), стр. 461-485; и Ihab Hassan, "The New Gnosticism", Paracriticism, глава 6.

10 Видети о томе: I-hab Hassan и Sally Hassan, Innovation-Renovation: Recent Trends and Reconceptualization in Western Culture (Madison: University of Wisconsin Press, и штап.).

11 Ове се поставља питање књижевне периодичности, зачето у данашњој француској мисли. Друга гледишка о књижевној и историјској промени, по-дразумевајући и "хјерархијску организацију" у времену, видети Leonarda Meyera, "Music, the Arts, and Ideas" (Chicago: University of Chicago Press, 1967), стр. 93, 102; Calinescu, "Faces of Modernity", стр. 147 ff.; Ralph Cohen и Murray Krieger, "Literature and History" (Los Angeles: University of California Press, 1974); и моју Paracriticism, глава 7. Најтеже питање је постављао Џофр Хартман (Geoffrey Hartman): Можемо ли, поред толиког историјског знања избегти историчност, или рехирање историје попут драме чија су епифанција (Богојављенска) усхијења замењена епистемолошким раскидима...? Или, поново, како бисмо "формулисали теорију читања, која би пре била историјско-исторична"? Saving the Text: Literature and History" (Los Angeles: University of California Press, 1981), стр. 20.

12 Писци, различити, као што су Marshall McLuhan и Leslie Fiedler, испитивали су средства информације и поп-аспекте, постмодернизам уз току две деценије, или су њихови ставови застарели у неким критичким круговима. Разлика између постмодернизма као савремене уметничке тенденције и постмодернизма као културног феномена, а можда и као историјске епохе, били су предмет расправе Richard E. Palmera у "Postmodernity and Hermeneutics", Boundary 2, vol. 5, no. 2 (зима 1977).

13 Charles Altieri, "Postmodernism: A Question of Definition", Par Rapport, vol. 2, no. 2 (лето 1979), стр. 90. То наводи Алтиерија да закључи: "најбоље што могу да учине они који себε сматрају постмодернистима... је да освеште мисаоне зоне у којима конфузност неће парализати, јер јединија расположе енергијом и блешти изван наших услова, које они са-ми стварају." (стр. 99).

Чак и његови експерименти делују олимпијски. Озакоњен таквим "индивидуалним талентима" као што су Валери, Пруст и Жид, рани Џојс, Јејтс и Лоренс, Рилке, Ман, Мусил, рани Паунд, Елиот и Фокнер, он налаже Делмори Шварц, личности великоликог утицаја да пева у "Шенандоу": "Хајде, да видимо где су велики људи (Ко још жели да обмањује дете које уме да чита...)" Али док се модернизам појављује, углавном, као хијератичан, хипотактичан и формалистички, постмодернизам пада у очи као неозбиљан, паратактичан и деструктиван. По томе он подсећа на неодговорни дух авангарда, а понекад и сам носи назив нео-авангарда. Уз то, постмодернизам остаје "cooler", у Меклулановом смислу, него старија авангарда - хладнији, мање кликашки, и готово без отпора према поп и електронском друштву, којем и сам припада и веома благонаклон према кичи.

Да ли ћемо моћи лакше да разликујемо постмодернизам? Можда ће нам извесне схематске разлике од модернизма помоћи у почетку:

Модернизам	Постмодернизам
Романтизам/Симболизам	Патафизика/Дадаизам
Форма(ко)јуктивна, затворена)	Циљ
План	Игра
Хијерархија	Добра срећа (chance)
Умјеће/Логос	Анархија
Уметнички предмет.	Исцрпеношћ/Тишина
Завршен рад	Процес/Извођење, представа, Догађаја, учешће
Стварање, сабирање Синтеза	Разарање, расипање
Присутност	Антитетеза
Центрирање	Одсутност
Род/Ограниччење	Разилажење
Семантика	Текст/Мебу-текст
Парадигма	Реторика
Хипотакса	Синтагма
Метафора	Паратакса
Избор	Метонимија
Корен/Дубина	Комбинација
Тумачење/Читање	Ризом, Површност
Ознака	Погрешно тумачење/ Погрешно читање
Читко	Знак
Нарација/Велика прича	Писмено
Уметничка правила	Антинарација/Мала прича
Симптом	Идиолект (фамилијарни говор)
Тип	Жеља
Полни, Фалички	Променљив
Параноја	Андрогин/Полиморфан
Порекло/Узрок	Шизофренија
Бог отац	Разлика/Траг
Метафизика	Свети дух
Детерминација	Иронија
Трансценденција	Индентерминација
	Иманенција

На овој табели су заступљени појмови из разних области науке - из реторике, лингвистике, теорије књижевности, филозофије, антропологије, психоанализе, политичких наука, па чак и теологије, као и многи - европски и амерички аутори, који су припадали разним покретима, групама и погледима. Поред тих дихотомија, ова табела остаје несигурна и двосмислена. Због многих промена, одлагања, па чак и опадања, појмови у сваком вертикалном ступцу немају једнаку вредност, а инверзија и изузетак и у модернизму и у постмодернизму има у изобиљу. Ипак сам настојао да термини у десној колони означавају постмодернистичку, тенденцију, тенденцију интерманенције, приближавајући нам на тај начин њену књижевну и историјску дефиницију.

Време је да се, донекле, објасни овај неологизам, то јест интерманенција. Тим изразом сам се служио за означавање двеју централних, битних, тенденција у постмодернизму: једна је индетерминација, а друга иманенција. Нижедан од ових смерова није дијалектичан, нити сасвим антитетичан: ни један ни други не воде ка синтези. Сваки од њих садржи своје властите контрадикције и прави алузију на елементе другог. Њихов међусобни утицај подстиче акцију амбијектичког, пројектог постмодернизма. О овом сам предмету говорио нешто детаљније, на другом mestu, зато ћу га овде напоменути укратко.

Под појмом индетерминација, или боље индетерминације, подразумевам сложени референт, чијем ближем одређењу доприносе сложени појмови као што су: амбијент, дисkontинуитет, хетеродокност, плурализам, бесциљност, побуна, изопаченост, деформација. Ова последња и сама садржи око дванаест термина разарања, који су употреби: декреација, дезинтегра-

ција, деконструкција, децентрализација, премештање, диференција, дисkontинуитет, дисјункција, нестајање, распадање, де-дефиниција, демистификација, детотализација, делегитимација, не узимајући у обзир више техничке термине који се односе на реторику ироније, раскидитиштину. Кроз све ове провлачи се снажна воља за разарајким дејством на политичко тело, еротско тело, на индивидуални психички живот - на целокупно подручје западњачког дискурса. У самој књижевности, наше ауторске идеје, пријеми, читање, писање, књига, књижевни род, теорија критике, ако не и теорија књижевности, све је одједном постало потчињено испитивању. А у критици? Ролан Барт говори о књижевности као о "грубитку", "перверзији", "разлагању", Волфганг Изер формулише теорију читања засновану на текстовној "белини". Пол де Ман схвата реторику, то јест књижевност, као снагу која "коренито укida логику и ствара вртоглава могућности за референцијалне заблуде; Зорба Хартман тврди да "савремена критика теки ка херменеутици индетерминације."¹⁶

Тако неизвесне дифракције доприносе великим размимољажењима. Другу значајну тенденцију постмодернизма називам иманенцијама, термином којим се служи без побожног еха, за означавање мисаоне способности уопштавања same себе, у симболе, да се све више уплиће у природу, да делује на себе саму, кроз сопствене астракције, и да постане, растући, непосредно и брзо властита околина. Ова интелектуална тенденција могла би и даље бити бележена тако различитим појмовима као што су дифузија, дисеминација, импулзивност, међусобни утицаји, комуникације, интердепенденција, а који сви потичу од људског бића, као говорне животиње, Homo pictor или Homo significans, гностичка бића која су сама, одлучно створила сопствени свет помоћу симбала властитог рада. Није ... то знак да је целокупни његов положај на путу рушења и да човек, као говорно биће, чак и у процесу пропадања, наставља да биста још сјајније на нашем хоризонту?"¹⁷ гласило је чувено Фукоово питање. Међутим, јавни свет раскида оно што стварност и фикција састављају, средства информације дереализују историју претварајући је у догађај (happening), наука верује у властите моделе, као у једино приступачну стварност, кибернетика нас сучовача са тајнама вештачке интелигенције, а технолошка наука померају наше перцепције до ивица измишљеног свемира или у привидне празнине материје.¹⁸

Свуда, па чак дубоко и у Лакановом "несвесном ерудити", гушће него што је црна празнине у простору, свугде наилазимо на иманенцију која се зове говор, са свим његовим књижевним нејасноћама, епистемолошким играма речи и политичким одвраћањима пажње.

Несумњиво је да су ове тенденције много мање распрострањене, рецимо, у Енглеској него у Америци или Француској, где је термин постмодернизам, скренивши донедавни правац постструктуралистичке буџице, ушао у употребу.²⁰ Али у најразвијенијим друштвима, чињеница остаје: као уметнички, филозофски и друштвени феномен, постмодернизам је окренут према несташним, привременим, тражећим, отвореним (у времену исто као у структури или у простору), дисјунктивним и неодређеним облицима, као дискурс ироније и фрагмента, "идеологије белаца" ("White ideology"), не-присутошти и раскида потреба за скретањем и призывање сложених, разговетних тишине. Постмодернизам се окреће према свему ономе што је схваћено као различит, ако не и интентиван покрет, према пројектијујућим поступцима, свеприсутним интеракцијама, иманентним кодификацијама, према средствима информације, језицима итд. Тако је, изгледа, наша земља ухваћена у процес планетизације, трансхуманизације, па чак и кад се разбија на секте, племена и сваковрсне групе. Према томе, тероризам и тоталитаризам, шизме и екуменизам, искључују једни друге, а власти их на исти начин проглашавају за друштва која траже нови терен утицаја.

Следеће питање може да зачуди: да ли извесне одлучујуће историјске промене - укључујући ту уметност и науку, високу и културу, мушки и женски принцип, делове и целину, једно и Мноштво, како су говорили пресократовци, делује у нашој средини? Или, можда, распадање Орфеја не доказује ништа више сем потребе духа да створи, после многих, још једну конструкију животних промена и човекове смртности?

И каква конструкија лежи изнад, иза и унутар те конструкције?

¹⁴ Harold Rosenberg, "The Tradition of the New" (New York: Grove Press, 1961), стр. 9.

¹⁵ Видети белешку 5. а и моју: "Inovation-renovation: Toward a Cultural Theory of Change", Inovation-Renovation, глава 1.

¹⁶ Видети, на пример, Roland Barthes и Maurice Naudea (Ролан Барт и Морис Надеа), "Sur la littérature" (Paris: Presses Universitaires de Grenoble, 1980), стр. 7, 16, 19, 41); Wolfgang Iser, "The Act of Reading" (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1978), passim; Paul de Man, "Allegories of Reading" (New Haven: Yale University Press, 1979), стр. 10; и Geoffrey H. Hartman, "Criticism in the Wilderness" (New Haven: Yale University Press, 1980), стр. 41.

¹⁷ Michel Foucault (Мишел Фуко), "The Order of Things" (New York: Pantheon Books, 1970), стр. 386.

¹⁸ "Као што је Паскал тражио да (се којка) са бојом... тако одлуčују теоретичари, а нова интелектуална технологија тражи властиту tableau en face-компас за рационалност", приметио је Daniel Bell у "Technology, Nature, and Society", у "Technology and the Frontiers of Knowledge" (Garden City: Doubleday and Co., 1975), стр. 53. Видети још оштрију анализу "информатике" Jean-François Lyotard (Жан-Франсоа Лјотар), "La Condition postmoderne" (Paris: Editions de Minuit, 1979).

¹⁹ Татенденција такође доноси астрактном, појмовном и иреалистичком карактеру многих постмодернистичких уметности. Видети Suzi Gablik, "Progress in Art" (New York: Rizzoli, 1977) чије је ставове претека Ортега у Gasset у "The Dehumanization of Art" (Princeton: Princeton University Press, 1968). Узети у обзор и то да је Ортега предвидео и гностичку или интелектуалну тенденцију, на коју се повезивам, овде, још 1925. године: "Човек хуманизира свет, убацујућег њега, импрегнира га својим идеалима и коначно је овлашћен да замисли да ће једног дана, у далеким дубинама времена, тај страсин, спољни свет постати тако засићен човеком, да ће наши потомци бити способни да пролaze њиме као што, данас ми, путујемо узимајући кроз најинтересније регионе - човек, коначно, замисља да ће свет, не преставши да буде то, једног дана да се промени у нешто слично материјализованој души, и, као у Шекспировој "Олуји", ветар ће дувати по наредби Аријела, духова идеја, стр. 184.

²⁰ Иако постмодернизам и постструктурализам не могу бити идентификовани, они јасно откривају бројне сродности. Тако у једном кратком есеју Јулија Кристеве говори о иманенцији и индетерминацији на својствен начин: "постмодернизам је таква књижевност која се сама пише, са више или мање свесном намером да се простира на знаковима и прематома људских домен", и још: "На том стечењу необичноћи, ми смо сучочени са идиолектима, који се наконтролисано умножавају..." Julia Kristeva, "Postmodernism? or Postmodernism?", издавач Harry R. Garvin (Lewisburg, Pa.: Bucknell University Press, 1980), стр. 137, 141.

Превод с енглеског:
Зорица Циана
ПОЉА '83.